

שחרור בני הישיבות מגיוס

עוד לפני 14 שנה כשהחל הגאון מהרי"א הרצוג שליט"א הרב הראשי לאר"י לעיין בחתיקת חוקה למדינת ישראל (מענין הדבר שלפני 8 שנים קודם לתקומת המדינה כבר ראה הרב הראשי צורך להסך בשאלת חוקה למד"י), והציע לפני לברר ענין „שחרור בני התורה מעבודת הצבא", לפי חוקי ישראל שלחתי לו אז (ביום י' אייר ת"ש) תשובה המכילה עפ"י השקפתי היסודות לשחרורם. ועכשיו הגני להעלות על הדפוס את אותם היסודות בהרחבת דברים.

א. פטור רבנן מעבודות המדינה

א) בסוגיא דב"ב (ח.) אמר רב יהודא הכל לאגלי גסא (לבניני חומת העיר ולשמירתה) אפילו מיתמי אבל רבנן לא צריכי גטירותא, ובזו אין צריכין להשתתף בכסף (ואין גם הצבור חייב לשלם עבורם, ולא כדלהלן סעי' ב' ב'). עוד אמרו שם: הכל לכריא פתיא (חפירת בורות למים או סלילת דרכים) אפילו מרבנן, וזהו דוקא כשגובים כסף או צריכין גם רבנן לתת חלקם אבל אם נפקי באכלווא (לעבודת) רבנן לאו בני מיפק באכלווא נינהו. וכ"ה ברמב"ם (ת"ת פ"ז י') תלמידי חכמים אינם יוצאים בעצמם לעשות עם כל הקהל בבנין ובחפירה של מדינה וכיוצא בזה ואין גובין מהם לבנין החומה ותקון השערים ושכר שומרים וכיוצא בהן ולא לחשודת המלך. עכ"ל.

ולפיכך גם אין יוצאים לצבא ואפילו למלחמת הגנה ומלחמת מצוה (ראה להלן סעיף ג'). ואז"ל מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו וכו' מפני שעשה אנגריא בת"ח (גדרים ל"ב), ועד"ז אמרו מפני מה נענש אסא מפני שעשה אנגריא בת"ח שנאמר והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי נקי כו' (סוטה י').

ב) ואפילו במלחמת מצוה ומלחמת חובה שאמרו „הכל יוצאים אפילו חתן מחדרו כלה מחופתה" (משנה סוטה מ"ד:) אין הת"ח יוצאים (וראה להלן סעי' ג'), והתם בא התנא להשמיענו דאע"ג שעוסק במצוה פטור מן המצוה מ"מ במלחמת מצוה יוצא גם החתן (יעיי"ש סוטה סוף פ' שמיני ויעוין היטב בדברי זקננו רבנו בעל תוי"ט שם במשנה דסוטה). הגם שזאת אמרו (שם בסוף פ"ח) אליבא דר' יהודא — כן הוא גם אליבא דרבנן, ומה שקורא ר"י „חובה" קוראים לה רבנן „מצוה" דר"י חלק הענין לג' סוגים „חובה, מצוה ורשות", אבל רבנן שחלקום רק לב' סוגים קראו גם לחובה „מצוה", (ושפיר תירץ בזה הלח"מ את קושית הכ"מ שם ברמב"ם מלכים ריש פ"ה) דבמלחמת מצוה אין שם הכלל עוסק במצוה פטור מן המצוה דהתגנת על ישראל שהיא הצלת נפשות דוחה שאר מצוות ומותר אפילו לחלל שבת במקום סכנת נפשות, והה"נ שנדחת מצות חתן.

והתפא"י (שם בסוטה) נתקשה על הא דחני „כלה מחופתה“ הלא אשה לאו בת מלחמה היא וכתב שהיא יוצאה רק לספק מזון והדומה, וכבר קדמו הררבי"ז (מלכים פ"ז א') שהקשה ג"כ הא שאין דרך הנשים לעשות מלחמה, ותי' באוסנים אתריה, האחד: מכיון שהחתן יוצא ממילא יוצאת הכלה מחופתה, ואין המכוון שהיא יוצאה למחנה הלוחמים אלא ר"ל שאינה נוהגת עוד חופה מכיון שהחתן יצא. עוד פ"י „ואפשר שבמלחמת מצוה היו הנשים מספקות מים לבעליהן“.

והנה הערוך דייק שם בסוטה (י.) שאמרו מפני מה נענש אסא כו' שנא' והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי כו' שבלשון זה השמיע המלך אסא אפילו חתן. וכלה שנאמר בו נקי יהי' לביתו שנה אחת, ומדקרא גם לחתן שיצא ק"ו שקרא גם לת"ח. ולפענ"ד זה אינו, אפילו במקום שהכל יוצאים גם חתן מחדרו אין יוצאים ת"ח כאשר מבואר ביותר להלן סעי' ג'. וכבר פירש המהרש"א שם שהילפותא היא מדכתיב כל יהודה אין נקי, הרבוי הוא מדכתיב „כל“, כלל גם תלמידי חכמים. וכן כתוב בחדושי הגאונים על עין יעקב שמחתן וכלה אין ללמוד על ת"ח.

ב. ע"ד חטים וארנונא

א) לפי מה שנראה מגמ' (ב"ב שם) פטורין רבנן גם ממסי מדינה וארנונא כמסופר בר"ג בר ר"ח שרמי כרגא ארבנן א"ל רב נחמן ב"י עברת אדאורייתא אדנביאי ואדכתובי אדאורייתא דכתיב אף חובב עמים כל קדושיו בידך כו' אדנביאי דכתיב גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממס המלך ושרים כו' אדכתובי דכתיב מנדה בלו והלך לא שליט למירמי עליהם ואמר ר"י מנדה זו מנת המלך בלו זו כסף גולגלתא והלך זו ארנונא. וברמב"ם (שם ת"ת פ"ו י'): ואין מחייבין אותם (הת"ח) בין במס שהוא קצוב על בני העיר (בכללות) בין במס קצוב על כל איש ואיש (בפרטות) שנאמר כו'. ועד"ז כתב הרמב"ם בהל' שכנים (פ"ו, ר').

ב) רק בנוגע לתקוני דרכים ורחובות או חפירת בורות למים וחדומה, לחיי יושבי העיר, שאם מטילין על זה מסי כספים לגולגולת (לא עבודה גופנית) חייבים גם רבנן לתת חלקם בכסף, כדאמרו שם בב"ב „הכל לכריא פתיא אפילו מרבנן“, אם לחפירת בור לשתיית מים (כלשון רש"י) או לתקן הדרכים והרחובות (כלשון הרמב"ם שכנים פ"ו, ר') וכיוצא בזה. וכ"ה גם בטוש"ע (יו"ד רמ"ג ב' ותר"מ קס"ג, ד'). ושם ביר"ד מובא „וחייבין בני העיר לפרוע בשבילם (המס הקבוע לת"ח).“

אלא שפרט זה איננו לכר"ע: הר"ן והרמב"ן כתבו שאם המושל הטיל מס על כל יחיד חייב גם הת"ח לתת, והביאו רא"י מבר חמא בקבלו עליו לשלם הכרגא שהי' מוטל על רב פפי (סנהדרין כ"ז:), חזינן שגם רב פפי הי' חייב לשלם כרגא. והרא"ש ודעימי' כתבו שמצד הדין הי' רב פפי פטור מלשלם והשלטון חייבו שלא כדין (וכ"ה בהגר"א שם סק"ד), והביאו רא"י מדאמר רב נחמן (ב"ב שם) עברת אדאורייתא וכו'.

ולמעשה הביא הרמ"א (שם יו"ד רמ"ג בשם ת"ה): יש מקומות שנתנו לפטור ת"ח ממס ויש מקומות שנהגו שלא לפוטרים (וראה פ"ת שם ס"ק ג' תי' שהביא מה שדיברו בזה גדולי האחרונים ומה שתקנו בזה כמה קהילות תקנות בנוגע לד"ו).

ג) היוצא מתדברים, שבנוגע למס העיריות כגון לצורך מים ותקן דרכים וחדומה גם ת"ח צריכים לשלם חלקם בכסף. ובנוגע למסים וארנוניות של המדינה אע"ג שפוסקים רבים אומרים שאין צריכים לשלם, הגה לפי מה שהביא הרמ"א תלוי ד"ו במנתג המקום, ורבות הן הקהילות הקדושות שתקנו (עפ"משי"כ המחבר והמובא בפ"ת) שהבור משלם עבור הת"ח את המס.

ד) אולם בנוגע לעבודת המדינה ולשמירת הבטחון וליוצא צבא — לכריע אין הת"ח חייבים בזה. כי מלבד מה שרבנן כשהם לעצמם לא צריכין נטירותא הרי שהם הם המגינים על הכלל. אילו לא היתה עמ"הארצות במדינה לא היתה כל שום פורענות, כדאמר רבי כל הפורעניות באה בשביל עמי הארץ וכמעשה דההוא כובס (שם בב"ב) וכשאינן עמי הארצים אין פורענות באה.

עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים אמר רבי יחושע בן לוי מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה שערי ירושלים העוסקים בתורה (מכות י).

וכדאי להתבונן על מהות מערכת המלחמה שהיתה נהוגה בישראל וכדכתיב בקרא (דברים כ'): והי' כקרבתם אל המלחמה ונגש הכהן כ"ו ואמר אליהם שמע ישראל כ"ו ודברו השוטרים כ"ו מי האיש אשר בנה בית ולא תנכו ילך וישוב לביתו (ויספק מזון אם תנך הבית לא זו כלל מביתו), ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישוב לביתו (יספק מזון, ואם חללו אינו זו מביתו), ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישוב לביתו (יספק מזון, ואם לקחה נקי יהי לביתו), וכנאמר כ"ו במשנה דסוטה (מ"ג), ומי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו, ולדעת ריה"ג ור"י יוסי (במשנה דסוטה מ"ד). הירא ורך הלבב זה המתירא מעבירות שבידו.

לפי זה הרי שבו אלפי או רבבות צעירים, אלה שבנו בית או נטעו כרם או ארשו או לקחו אשה ואלה מרכי לבב ולריה"ג אלה שנכשלו באיו עבירה, ובכ"ו אלה שנשארו היו הגבורים שנצחו במלחמת ישראל. עם ישראל היחיד במינו, משונה הי' גם בתהליך מגרכות המלחמה שלו, אם חסרו ביוצאי הצבא בעלי עבירות הי' הנצחון ביתר שאת, ואם חסרו עמ"הארצים בישראל אין פורענות באה לישראל!

כי על כן הת"ח רגנים ותלמידיהם לא היו מיוצאי הצבא התמתם בלמד חתורה ובעבודת ה' בעירם — היתה הגנה על לוחמי המלחמה במערכותיהם.

ג. גם רא"י משבט לז"י

ומלפנים הי' שבט לוי מיוחד ללמוד וללמד ולהורות דרכי התורה, ונצטוו בני' לשמוע בקולם וכדכתיב ובאת אל הכהנים הלויים כ"ו ושמרת לעשות ככל אשר יורוך (דברים י"ז), וככל אשר יורו אתכם הכהנים הלויים (שם כ"ד), וללוי אמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל (שם ל"ג) ומקראות עוד.

לפיכך לא הי' אז כל שבט לוי בכלל היוצאים לצבא, כנאמר בקרא (במדבר א): שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחותם כ"ו מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא בישראל כ"ו וחלויים למטה אבותם לא התפקדו בתוכם, הם ישאו את המשכן ואת כל כליו והם ישרתוהו.

ולא עוד אלא שפטרו השבט גם מכל המסים כדכתיב „כל כהניא כ"ו ופלוו בית אלק' דנא מנדה בלו וחלך לא שליט למירמא עליהם (עזרא ו' כ"ד).

וכבר הבאנו לעיל שאפילו במלחמת מצוה ותוכה שהכל יוצאים אפילו חתן
כר — לא יצא שבט לוי גם במלחמה הזיא. והנה בסוטה (שם סוף פ"ח) אמרו
מלחמת מצוה זו מלחמת יהושע, וברמב"ם (מלכים ריש פ"ה) מנה במלחמת מצוה
ג' סוגים: מלחמת שבעה עממין, מלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם,
והרי בכבוש שבעת העממין לא הי' שבט לוי כאשר הבאנו לעיל מהמקראות שהם
לא התפקדו בתוך ישראל ליוצאי הצבא, וכן מבואר ביהושע ושופטים כל אלו
השבטים שהשתתפו בכבוש העממין ולא הי' ביניהם שבט לוי. ובמלחמת עמלק
לא השתתפו בכלל כל השבטים, במלחמת יהושע עפ"י משה רבנו בחר יהושע מספר
מצומצם של אנשים גבורים וצדיקים (שם במכילתא), גם במלחמת שאול לקח
אתו מאתים אלף ועשרת אלפים איש יהודה, ולא משבט לוי. והה"ג, או מכ"ש,
הסוג השלישי כשבא צר להלחם בישראל, ששבט לוי לא יצא למלחמה, הוא היה
צריך להגן בתורה ובתפלה.

(ב) רק במלחמה אחת, מלחמת מדין, ישנה דעה אחת שגם שבט לוי השתתף
במלחמה זו. בפ' מטות (ל"א ד') כתיב אלף אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל
השלחו לצבא, אמרו בספרי לדעת ר' ישמעאל האי "לכל מטות ישראל" לרבות עוד
י"ב אלף, זאת אומרת שכל שבט שלח אלפיים (אלף למלחמה ואלף לספק מזון וכו')
ולדעת ר' עקיבא בא "לכל מטות ישראל" להביא שבטו של לוי, וכ"ה גירסת
רש"י, ואילו הגר"א גורס "להוציא שבטו של לוי", וק"ק לענ"ד גירסת הגר"א
למה צריך מיעוט, אם רק ליכא רבוי ממילא ידעינן ששבט לוי לא השתתף. כמו
בכל המלחמות, ולגירסת רש"י שפיר צריך רבוי להביא שבטו של לוי, אכן אפי'
לגירסת רש"י אין קושיא כלל למה השתתף כאן שבט לוי, דשאני מלחמת מדין
שהקב"ה צוה ע"ז צווי מיוחד, נקום נקמת בני ישראל, ומשה רבנו אמר לישראל
"לתת נקמת ה' במדין", והרי זו מצוה מיוחדת שהתחייב בה גם שבט לוי, ואילו בכל
יתר המלחמות לא היה שבט לוי מיוצאי הצבא.

(ג) ושבט לוי שלא היה מכובשי הארץ לא היה מנוחלי הנחלה בארץ, לו אמר
הקב"ה אני חלקך ונחלתך, ולשון הרמב"ם (סוף שמיטה ויובל) כך הוא: ולמח
לא זכה לוי בנחלת אר"י ובביזתה עם אחיו מפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו
ולתורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים שנא' יורו משפטיך ליעקב וגו'
לפיכך הובדלו מדרכי העולם לא עורכים מלחמה כשאר ישראל לא נחלק ולא
זוכים לעצמם בכח גופם אלא כר' שנא' אני חלקך ונחלתך, עכ"ל.

ואע"ג שגם הלויים קבלו חלקם באר"י ערים לשבת ומגרשיהן, היינו שש ערי
מקלט ועוד מ"ב ערים ומגרשיהן, ס"ה מ"ח ערים, אבל לא שנחלו זאת מעצמם שהם
לא הוטלו בגורל כשאר ישראל והערים נתנו להם מנחלות השבטים שזכו בגורל,
כדכתיב בארצם לא תנחל בתוך בני ישראל לא ינחלו (במדבר י"ח), לא יהיה
לכתנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה (דברים י"ח), אלא ככתוב בפ' מסעי (ל"ח)
ונתנו ללויים מנחלת אחוזתם ערים לשבת וגו' ואת הערים אשר נתנו ללויים שש
ערי מקלט כר' ועליהם נתנו ארבעים ושתים עיר, וזה מה שרמז רבנו הרמב"ם
בדבריו הקצרים "לא נחלקין ולא זוכין לעצמן בכח גופו" (בנו"ל סוף שמיטה
ויובל), ז"א שקבלו עריהם ומגרשיהם נחלת אחוזה מתנה משאר השבטים ולא
מה שכבשו וזכו לעצמן בכח גופן בכבוש, הם לא היו מהכובשים.

[ויש כאן מקום לעיון מעמיק ורחב, לברר מהות קנין הלויים בערים: (1) מהו קנין הפרטי של הלויים בעריהם, (2) מה ההבדל במהות הקנין בין שש ערי מקלט לבין מ"ב הערים, (3) ההבדלים שבין דעת ר' מאיר ובין דעת ר' יוסי (ר' יהודה, ובין דעת רב כהנא ודעת רבא, (4) ועל כולם מה ההבדל בין קנין הפרטי בירושלם לבין קנין הפרטי בערי המקלט והלויים, — על כיון הרחבנו בענין הדיבור. בספרנו „עיר הקודש והמקדש“ (ח"ג פ"י) בפרק המיוחד לבעית הלאמת הקרקע של ירושלם (לפי מה שנקטי' ירושלם לא נתחלקה לשבטים). דהנה במשנה דמע"ש (פ"ה י"ד) אומר ר"מ כהנים ולויים אינם בודוי מע"ש דאינם יכולים לומר האדמה אשר נתת לנו, ור' יוסי אומר יש להם ערי מגרש ואפשר להם להתודות, ואמרו ע"ז בירושלמי דר"מ לשיטתו ערי הלויים רק לבית דירת ניתנו ור"י בשיטת ר' יהודה לחלקם ניתנו, וכאותה הפלוגתא במשנה דמכות (י"ג). אם בערי המקלט היו מעלין שכר ללויים, ואמר (שם) רב כהנא מחלוקת בשש ערי המקלט כר אבל בארבעים ושתים עיר ד"ה מעלין שכר, ורבא סיים שם מחלוקת במ"ב דמר סבר עליהם תתנו כי הנך לקליטה ומר סבר עליהם תתנו כי הנך לכל צרכיהם אבל בשש ד"ה לא היו מעלין שכר, ולבאר שיטות ר"מ ור"י ודעות ר"כ נרבא שיתאימו עפ"י כל אחד ואחד המקראות הנוזל והבדל. מהות הקנין בערי הלויים בשש ערי המקלט לבין מ"ב הערים, ושיחיו בכל אלה הבדלים בין ערי הלויים ושש ערי המקלט לבין ירושלם — דרושים אנו לכל אריכות הדברים שהארכנו שם בפרק ההוא בשלושת סעיפיו, ושאינו כאן המקום והצורך לזה].

(ד) ולכאורה תתיצב השאלה (שמעתי שכבר העירו ע"ז איזה רבנים) אם שבט הלוי לא הי' מעורכי המלחמה — מה זה שאמרו (במשנה דסוטה שם סוף פ"ח) הירא ורך הלבב ר' יוסי כגון אלמנה לכה"ג גרושה וחלוצה לכהן הדיוט הלא כהנים לא יצאו למלחמה אפילו למלחמת מצוה? אבל שלש תשובות לדבר: חדא הלא השתמשו בכהנים להכרזות, האחת בספר בעת שיוצאין ואחת בעריכת המלחמה שהי' משוח מלחמה עומד במקום גבוה ומכריזו וכהן אחר משמיע את ההכרזה לכל העם (ראה סוטה מ"ג. ורמב"ם מלכים פ"ז) וכנראה נתלחו אותם הכהנים גם בזמן עצם המערכה, וכהן המשוח שהי' לו או דין כה"ג הי' אסור באלמנה (כנאמר בספרא א"ב ריש פ"ז) וכהן הדיוט שנשא גרושה וחלוצה מדובר מאלה שנתלחו אל הכהן המשוח, שמשו או מעין רבנים צבאיים בכל הנוגע לדין חתורה להורות להם ודרך ה'. שנית י"ל עפ"י האמור בברכות (מ"ה:) וברמב"ם (ביה"מ פ"ו ט') כהן שנשא נשים בעבירה אינו עובד עד שידירוהו ב"ד על דעת רבים וכל זמן שלא הדירוהו ולא קבל עליו שלא להחזירה — אינו עובד עבודת הקודש, ואחרי שכל הפטור של הכהנים והלויים מעבודת הצבא הוא משום שמוקדשים לשרות עבודת ה' — הרי אז בזמן שנשאו נשים בעבירה לא נפטרו מחובת הצבא, אלא שאליבא דריה"ג החזירו המכרית, שלישית: י"ל שאע"פ שלא מן הדין הכהנים מחויבים ללכת למערכה חיי בהם מתנדבים, דהלא בזמנים ידועים היו הכהנים שאזרו חיל בנצחון המערכה, ובבית שני היו הנצחונות הגדולים ע"י הכהנים גבורי הדור כגון בתקופת חנוני הראשון ושמעון הצדיק וביחוד בתקופת החשמונאים ועוד. וכן גם בתקופת בית ראשון היו כהנים גבורים ומפקדים למחנה ישראל כגון בנימין בן יהוידע הכהן שהי' על הכרתי והפלתי. (שמואל ב' כ"ג) מגבורי דוד ושלמה (שם כ"ג ומ"א ב'.

ודהי"א כ"ז), עוד מצינו מפורש בדהי"א (א' י"ב): מן בני הלוי ארבעת אלפים נשש פאות ויהודיע הנגיד לאחרן כו' וצדוק נער גבור חיל ובית אביו שרים גו', ובתקופות חג"ל וביחוד בתקופת בית שני הלא הם המציאו את עצמם בתופעת רוח ה' אשר הופיע עליהם. ומכיון שעכ"פ היו הרבה כהנים מתנדבים, תו יש מקום לדון לענין כהן שנשא גרושה שציוו עליו לחזור מהמערכה.

ובנו מסולקת עוד קושיא אחת: מהמחלוקת בכהן מהו ביס"ת (קדושין כ"א:): ודאי קשה לאוקמי שמדובר בכהנים שנשאו את הארון, והיתר יס"ת ודאי מדובר: מטלה שהיו בתוך המערכה, ולפי האמור שהיו כהנים מתנדבים מסולקת גם קושיא זו. ואין להקשות אם הי' רק מתנדב ולא מחויב אמאי יהא מותר ביס"ת, זו לק"מ מכיון שהוא כבר בתוך המערכה ולוא אפילו מתחילה בתוך מתנדב, שוב לא הי' לו רשות להשתמש ולצאת מהמערכה, ויהי גם לו כל דיני עורכי המלחמה.

ה) ואחרי שהעלנו ששבת לוי לא הי' יוצא לצבא ולא הי' מחויב להיות מעורכי המלחמה משום שהי' מוקדש לתורה ולעבודה — הרי הה"ג לומדי התורה דזמננו. שיש להם דין שבת לוי, כמפורש ברמב"ם סוף שמיטה ויובל שכתב שם בזה"ל: ולא שבת לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו להבדל ולעמד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעה את ה' ופורק מעל צוארו עול חשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קודש קדשים ויהא ה' חלקו ונחלתו עכ"ל.

ד אם מותרים ת"ח להתנדב

א) מקושיא עלה ברעיוני לפסק ברבנן ותלמידיהן שפטורים מחובות הצבא — אם מותרים להתנדב לזו מעצמם. בראשונה נדמה לי לומר שבמלחמת הרשות אין להם הרשות גם להתנדב, דכנראה דומה זו לעבודה ב"אכלוזא" שאמרו "רבנן לאו בני מיפק באכלוזא גינהר" (כמובא לעיל סעי' א') ושמשון הרמב"ם (ת"ת פ"ו, ושכנים פ"ו, ו') משמע שאינם רשאים לצאת באכלוזא.

שבתי ואמרתי ודאי לא עדיפי הת"ח בזמננו מן שבת הלוי מלפנים, ואם אמרנו לעיל שגם כהנים יצאו למלחמה בתור מתנדבים דאל"כ כיצד יתכן דין ר' יוסי (במשנה דסוטה) "גרושה וחלוצה לכהן הדיוט" והמחלוקת בכהן מהו ביס"ת, והתם מדובר במלחמת רשות, דהא ההכרזות מי אשר בנה כו' אשר ארש כו' מי הירא ורך הלבב כו' (שאליבא דר' יוסי הר"ז באלמנה לכה"ג וגרושה לכהן הזיוט) כ"ז במלחמת הרשות, כדאמר שם ר' יהודה בד"א שמכריזין אותן ההכרזות במלחמת הרשות כו', הרי שהכהנים השתתפו גם במלחמת הרשות, והה"ג ת"ח דזמננו, ואין זה דומה לדין אכלוזא שעוסקין בחפירה עם ההמון, ואע"פ שקצת יש לדחות עפ"י מה שהביאנו לעיל (סעי' ג' אות ד') שאפשר לתרץ מציאות כהנים במלחמה באופן אחר — מ"מ כך משמע שהיו כהנים מתנדבים גם במלחמת הרשות. ומכ"ש במלחמת מצוה וחובה שודאי הי' להם הרשות להתנדב, אם כי אמרנו שאפילו במלחמת מצוה וחובה לא היו מחויבים לכך, וכאשר שבת לוי לא הי' במפקד הצבא — עם כ"ז בשם שכהנים ולוים התנדבו כך ומכ"ש ת"ח דזמננו.

ב) ובספק נשארתי בכל אלה שחכריו עליהם לשוב מהמלחמה, מי אשר בנה, מי אשר נטע, מי אשר ארש או לקח, ומי הירא ורך הלבב — אם הכרזה זו

היתה בגדל צווי חיובי, שחייבים לשוב מהמערכה או שהיתה זאת רק לנתינת רשות. ואמרת: לפתור שאלה זו בחיוב לשוב מהמערכה ממ"ש רש"י (שופטים כ"ה) "ישוב פן ימות אם לא ישמע לדברי הכהן כדאי הוא שימות". שבתי ואמרת: שמדברי רש"י הללו אין הוכחה עפ"י מה שביאר היטב דברי רש"י בשפתי חכמים, דחנה רש"י הקדים קודם לזו את המאמר "ולכך תלתה לו תורה לחזור על בית כרם ואשה כדי לכסות על החוזרים בשביל עבירות שבידך שזוהי אליבא דר' יוסי ור"ה"ג, והביא הש"ח (שם) בשם מהרי"ץ והרא"ם דלכך פירש"י לא על הסדר משום דאליבא דר"ה"ג (וכ"ה אליבא דר' יוסי) — מפרש כן. נמצא שאליבא דר"ע (שהרמב"ם נקט דבריו) שהירא ורך הלבב כמשמעו אין זה בזיון ואין תו הכרת שהחזרות לבגין נטיעה ואשה היתה כדי לכסות כר. ותו י"ל שההכרזה היתה רק לתת רשות ולא לחייב לשוב.

אכן ניכר ונראה שדברי רש"י אלה לקוחים מהספרי שכן אמרו שם (שתי פעמים בס"י ק"ז וק"י) "פן ימות במלחמה אם לא ישמע לדברי כהן סוף מת במלחמה", ושם בספרי לא דברו זאת בנוגע לבעל עבירה אלא על זה שבנה ונטע וארש, ומדברי הספרי מוכח שוב שמצוים היו לשמוע לדברי הכהן ולחזור.

שוב התבוננתי שגם הראיות הללו אין בהן הוכחה אכתי י"ל שה"ק אם לא ישמע לעצת הכהן וישאר תפוס במחשבתו ובגעגועיו לשמחתו החדשה (בית כרם אשה) היא מוכרת לשמוע לדברי הכהן ולשוב, אבל אם בכ"ז אומר להשאר ומחליק בדעתו לא להיות תפוס במחשבות אלו — מי ומה יעכב בידו? ונסתמכתי על דברי רש"י דלעיל עה"פ (ה) "ולא חנכו ואיש אחר יחנכנו" הוסיף רש"י לומר שם "ודבר של עגמת נפש הוא זה" ואין ספק שבדבריו אלה נתן הטעם של חזרתם כעין הטעם שכתב החינוך (תקכ"ו) בזה"ל: כי כל אלה (שבנו נטעו נשאו) חלשים מאד מבוא במלחמה כי מחשבתם נתפסת הרבה על הדברים הנזכרים בכתוב ואלה יניאו לב חבריהם עכ"ל.

ולפי זה אם הוא בעצמו אומר אחרי הכרזת הכהן שהוא לא יתבלבל במחשבתו ותוא אמיץ לב לצאת בקרב הרי מסתבר ששומעין לו. גם סמכתי סברתי זו על דברי הירושלמי (שם סוטה פ"ח ה"ח) "כולהון צריכין להביא ראי' לדבריהם חוץ מזה שעדין עמו", כלומר כל הני האומרים שבנה בית או נטע כרם או ארש אשה צריך להביא ראי' לדבריו שאינו משקר, מלבד זה האומר שהוא ירא ורך לבב הריהו מעיד על עצמו וכאילו "עדין עמו", גם באומר שהוא בעל עבירה צריך להביא ראי' (דמלבד מה שאין אדם משים עצמו רשע הרי יכול להיות משקר). ומובא כ"ז גם ברמב"ן עה"פ (ח) ויספו השוטרם לדבר. וגם מכאן משמע שבאם הוא טוען שיכול להשאר הרי "עדין עמו" שאיננו רך לבב ולא יתבלבל בשמחתו החדשה (זולת בבעל עבירה ש"ל שלא ישאר, אחרי שהחינוך כתב שבשביל בעלי עבירה יתפסו ח"ו גם אחרים בעווננו, והרמב"ן כתב שבעל עבירה איננו ראוי לנס שיעזור לו ה' במלחמה).

אף אמנם הוספתי לראות ברמב"ן עה"פ "ולא ימס את לבב אחיו כלבבר" שכתב בזה"ל: "עשאו בעל חלכות גדולות מצות ל"ת שלא יחנע מלשוב (כדי) שלא ימס לבב אחיו כלבבר" — הרי הוסיף בזה מצות ל"ת שלא ישאר במחנה.

אבל גם לית זו הסברא נוחתת שמיא רק באם. נשאר. במחנה. בחולשת לבו (אם מצד מפיסת מחשבתו בשמסת ביתו תחדש או מצד רך לב). שמוכרת לשוב ואם לאו עובה בלית ולא ימס את לבב אחיו, אבל אם הוא טוען שאיגנו רך לב ואינו תפוס במחשבתו הביתית הרי „עדין עמר“ להסך שראוי לצאת לקרב.

מכ"ז אני אומר באם הוא אומר אחר הכרות הכהן שחפץ לחשאר ולא ימס את לבבו ולבב אחיו — שיש לו הרשות. כנלענ"ד.

עכשיו ראיתי במג"ח (שם תקכ"ו) מספ"ל ג"כ בכל הני אם מחויבים לחזור או שיש להם הרשות לזו, ואומר כי הירא ורך הלבב ודאי חייב לחזור ומיבעי ליה רק באינך ומביא דברי רש"י שהבאנו לעיל. והוא נגע בזו רק נגיעת קטנה. ובדברינו זכינו לחוות דעת נוטה ובסברות מתקבלות על הדעת בעו"ה.

ג) ועדיין נשארתי עומד ומשתאה על הא דתני במתני' בד"א (שמכריזין) במלחמת הרשות אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין, היינו גם כל אלה שבנו ונטעו ונשאו וגם הירא ורך הלבב, גם בעלי עבירה לר"י וריה"ג — כיצד ישארו כל אלת ואפילו ירא ורך הלבב הלא המה עלולים לעבור על לא ימס את לבב אחיו כלבבו, ובעל עבירה עלול שאחרים יתפסו ח"ו בעונו (כנאמר בהחינוך). ובשלמא בתני שלשה (בית כרם אשה) י"ל עפ"י מ"ש חכז"ל שכל עיקר תלתה להם תורה כדי לכסות על בעל העבירה שלא יתביש לחזור (ולפמ"ש בספרי לכסות גם על בבה הירא ורך הלבב שלא יתביש לחזור), אבל זה גופי „הירא ורך הלבב“ אם יצא למלחמה הלא יעבור על ולא ימס, ובעל עבירה יש לחשוש לתקלה על ידו. ושעם עלה על דעתי אפשר שהאי בד"א קאי על אינך ולא על הירא ורך הלבב אבל ממשנה ומרמב"ם מוכח שקאי גם על ירא ורך הלבב, וכיצד הוא זה?

ואפשר להדחק ולומר כי במצב שכזה שנמצאים במלחמת מצוה כשצור ואויב בא על ישראל להלחם בו (שהרמב"ם ריש פ"ה חשבו למלחמת מצוה וחובה) אפילו זה בעל עבירה כשנמצא במערבולת מלחמה כזו י"ל שיהרהר בתשובה, ואף גם י"ל שבמלחמת מצוה לא יכשלו אחרים בשביל חטאים יחידים. גם בנוגע לרכי הלב יש לומר שמצד אחד יהי מוכרח לאמץ את לבו להתגמל על אויביו בנפש ומצד השני תרבה או השפעת הכהנים בדבריהם „שמע ישראל“, שידעו ויכירו שהיא מלחמת הקודש מלחמת ה' והי' ה' מבטח. אלא שפרט זה עדיין צריך אצלי תלמוד.

ד) איך שהוא, בזה אין כל ספק שכהנים לקחו חלק מסוים במערכות ישראל, לא רק במלחמת חובה (שרבנו וכן הרמב"ם קראה מלחמת „מצוה“) אלא אפילו במלחמת רשות כגון כבוש דוד (כבוש יחיד) להרחבת גבולים ושהיתה זו מלחמת רשות, גם בהן נתלוו כהנים, אם בניהו בן יהוידע הכהן שהי' אחד משרי הצבא של דוד (דהיי"א כ"ז) או אם אביתר הכהן ובנו אחימלך וצדוק בן אחיטוב הכהן החדומה (ש"ב ח' ועוד). ובכן ודאי יש רשות לת"ח יחידים דומננו להשתתף במלחמת ישראל. ובזמן מלחמת השחרור (תש"ח) שבא הצר על עם ישראל — חמשה מעמי ערב — להלחם בישראל (ושזו היתה חלק בהתגנה ובביצור) אלא שהקסידו גם אז (ואולי או ביותר) שקול התורה בכללו לא ידום בכל ישיבה וישיבה שזוהי התגנה היסודית לשם ישראל.

ד. מיהו תלמיד חכם

על שאלת זו מי נקרא ת"ח לענינים שכאלה, כבר כתבו הפוסקים: כל שתורתו אומנתו הריהו ת"ח, והיינו כל זמן שהוא פנוי מאינו עבודה הוא עוסק בתורה נקרא "תורתו אומנתו", כמו שכתב הרא"ש והביאו הטור בשרע (שם יר"ד רמ"ג), והביא הב"י שכן גם דעת הרמב"ן והנ"י וראשונים עוד. וכן משמע גם מהרמב"ם (סוף שמיטה).

וכתב הרמ"א (שם רמ"ג ב') ואע"ג דאין בדורנו עכשיו "חכם" לענין שיתנו לו ליטרא דדהבא אם מביישו (כמובא בטור חר"מ סי' א' בשם הירושלמי וראה מ"ש בזה הש"ך שם) — מ"מ לענין חכמים מקילין לקרוא ת"ח גם בזה"י. ואפילו חר"ן וחרמב"ן המחייבים אותם במסי כספים הנה בעבודות גופניות בכללם עבודת הצבא ולצאת באכלוזה (אפילו לחסירת כורות מים) גם הם מודים שנהג דין ת"ח גם בזה"י.

ה. חוק העמים

אנו רואים מהמקרא שגם בחוקי מצרים העתיקה היו כתני הדת מבורלים משאר ההמון ופטרם ממס ומעבודה, כי חוק לכתנים מאת פרעה ואכלו את תוקם אשר נתן להם פרעה" (בראשית מ"ז). וכל כך עד שאפילו בשעבוד מצרים ששעבדו את בני ישראל בכל כך עבודת סרך ה"י שבט לוי משחרר מעבודה (ש"ר ה' ועוד). וכן נתנו ונותנים רוב אוה"ע עוד היום לפטור את כהני הדת ותלמידיהם מעבודת הצבא. גם הממשלה העותומנית פטרה את ה"חכמים" מגיוס. ואפילו בזמן המלחמה הראשונה שהממשלה העותומנית הכריזה בקיץ תרע"ד על מלחמת "הקודש", בתוסים ובדגלי קודש שלהם ובמודעות רעשניות בסמלים — גם אז שלט החוק של פטור לומדי הדת, בכללם בני הישיבות שלנו, ויסדנו אז ועד מיוחד לשם זה. שחי" "ועד החכמים" לייצג את חכמי התורה לפני החכם-באשי ולפני מסקדי הצבא והגיוס.

ומה שחלק קטן מחכמי הישיבות כן לוקחו לצבא או ל"עמיליא" (עבודה) — סיבה צודדית גרמה לכך: לא כל חברי הועד חסצו להכיר בדברי מסקד הצבא המקומי שאמר בתחילת הגיוס לאחד מחברי הועד: עליכם לדעת כי חוק עותומני הנהג "ספוג" שהאוחזו ברצותו מותחו וברצותו מכוצה, וע"י אי הכרה בדבריו מסר סקודתו ע"ד פטור החכמים למסקד הגיוס בצורה בלתי מוחאמת, וה"י עלינו להתאבק על כל ותיקה (תעודת חכם) של כל יחיד, והיינו נאלצים לשלוח שלוחים (הרב רבי ישראל סורת ועוד) לקושטא והחכם-באשי הראשי בקושטא שלח אחד מחכמיו לירושלם לסייע לנו. ומצד שני שררה או השאיפה לסחיטת כספים שגרמה גם היא לעלילות על כמה חכמים, וכל כך עד שהקלרסי (מסקד הגיוס) חשד בראשי הישיבות שהם מעלימים הרבה צעירים וישלח פקודה שעל כל "מודירי" הישיבות לשלוח מיד רשימה מכל התלמידים מן הקטנים שבבתי הת"ת עד הגדולים לומדי הישיבות בצירוף תגיל של כאר"א, וגם אחרי ששלחנו הרשימות העלילו שתגילים מזויפים וישלח פקודתו השני ע"י שני המוכתרים (ברנבלום וורשבסקי) שעלינו להביא לפניו את כל התלמידים הקטנים והגדולים שיראה פרוצופ, וכאשר השבנו לו שאין הנערים והילדים ברשותנו אלא ברשות ההורים — הביאו המוכתרים

התראתו אחת ושתיים ושלש במשך שלושה שבועות, עד שביום אחד בצהריים
הגיעו שני המוכתרים בלוי' שני ג'נדרמים במשרד עץ-חיים בחורבה בפקודה
שעלי להתיצב מיד לפני ראש הג'נדרמיה. הם חיכו במשרדי כרבע שעה עד שהובאו
אצלי גם יתר שלוש המודירים ה"ה האדמ"ר רבי דוד'ל בידרמן מודיר חי"עולם,
הרב ר' יוסף גרשון הורביץ מודיר מאה"שערים, ור' סייבל לבל מודיר שיבת-ציון,
כל אחד מהם הובא בשני ג'נדרמים, וכאשר הכניסו את כולם הוליכו שמונת
הג'נדרמים את ארבעתנו בלוי' שני המוכתרים אל שר הג'נדרמיה. שם פנת אלי
השר באזהרה נמרצה: תביא מחר עד הצהריים את כל התלמידים בפני הקלרסי,
וכאשר החילותי להסביר לו עד כמה אין דבר זה ברשותי — השמיע צלצול חוק
בפעמון. ונתמלא כל הדרו בג'נדרמים אשר סחבו את ארבעתנו בין שתי שורות
צבא מזוין והשליכו אותנו לחדר מלא פלחים. שם עמדנו (לשבת אפילו על
קרקע לא הי' באפשרות) עד הערב. בערב באו בבהלה שני המוכתרים בלוי'ת
מר ירחמיאל אמדורסקי והודיעו דרך החלון הקטן כי ראש הג'נדרמים מתרה שהוא
מחכה רק עוד שתי שעות שיבוא החכם מיכל בן אהרן בן שבתי לחתום על כתב
התחייבות. שיביא כל התלמידים שברשימות אל הקלרסי מחר לפני הצהריים
ואם לא — יתלה "חכם מיכל" בצהריים ליד שער יפו (בעונה זו נתלו שלושה
אנשים ליד שער יפו). אמרתי לשלשתם שיתיעצו מיד עם הרבנים מה עלי לעשות.
הם הכניסו תיכף את הרבנים ספרדים ואשכנזים. בצירוף מ"מ החכם-באשי והוסכם
לשלוח אלי פקודה שכן אחתם על ההתחייבות והמה ישתדלו שהתלמידים יופיעו
למחר בחצר ה"חורבה". אז עליתי לחדר השר וחמתתי על ההתחייבות. ושלוחי
הרבנים והרבה בני הישיבות סבבו בלילה מבית לבית והשפיעו על תחורים.
למחר בבוקר נתמלאה החורבה תלמידי כל בתי הת"ת אך הקטנים עד גיל
17. ובתהלכה ארוכה נהרו אל הקלרסי בלוי'ת ובלוי'ת שני המוכתרים. בחדר הקלרסי
כבר חכו הרב ר' זרח אפשטיין ז"ל (אשר דיבר רוסית עם הקלרסי שהי'
קורדיסטאני) ומר אמדורסקי שהי' מתידד אתו, וכאשר הגיעה התהלכה בסימטת
המפקדה יצא הקלרסי אל המרפסת והסתכל שעה קצרה אל השורה הארוכה (יותר
מאלף תלמיד), ואחר נתן אות בשרביטו הארוך להמלמדים שעמדו לפני קהל
התלמידים, "ללכת הביתה". הקלרסי הזמין אותי ואת מר אמדורסקי ואת חר"ז
אפשטיין לשתיית קפה... אחרי שבועות אחדים שוב עלילה שאינו ותיקות הן
מזויפות ושוב הוזמנתי להקלרסי אשר כלא אותי בחדר מיוחד אשר ליד הדרו. אחרי
כשתי שעות הופיעו שוב הרב ר' זרח אפשטיין ויבדלח"ט מר אמדורסקי והסבירו לו
שהיתה שוב עלילה בדוי'. וכן נמשכה ההתאבקות וההסתבכות במשך כל הזמן.
ברם זכור לטוב מר ירחמיאל אמדורסקי, אשר ידע איך להתידד עם הפקידים
הגבוהים ועזר לנו כמעט ברוב המקרים ולא ידע מנוח לא בשבת ולא ברגלים,
ועל ידו ניצלו הרבה חכמים ואנשים פרטיים. זכור לו אלוך לטוב.

אבל עם כ"ז. אם כי "חוק עותומני" הי' לפי דברי אותו המפקד "חוק
סטוגיי" — למעשה יצאו פטורים הרוב הגדול של החכמים של כל הישיבות.